

KOGNITIV PSIXOLOGIYASI FANINING YOSH AVLODNI TARBIYALASHDAGI AHAMIYATI

Muallif: *Karimova Mastura Xabibullo qizi*

Qo'qon Universiteti Andijon filiali

Psixologiya yo'nalishi Sirtqi ta'lim 24_03 talabasi

Annotasiya: *Ushbu maqolada kognitiv psixologiya fanining yosh avlodni tarbiyalash jarayonidagi nazariy va amaliy ahamiyati yoritiladi. Kognitiv jarayonlar — idrok, xotira, diqqat, tafakkur va tasavvur — bolaning intellektual rivojlanishida muhim omillar sifatida tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida Jean Piaget va Lev Vygotskiyning kognitiv rivojlanish nazariyalari asosida ta'lim va tarbiyada qo'llanishi mumkin bo'lgan samarali metodlar ko'rib chiqiladi. Mazkur maqola maktab va oilaviy tarbiyada kognitiv yondashuvni qo'llash orqali bolalarning mustaqil fikrlashi, muammolarni yechish ko'nikmalari, kreativ tafakkuri, o'zini boshqarish va motivatsiyasini kuchaytirish mumkinligini asoslaydi. Shuningdek, yosh avlodning bilish faoliyatini rivojlantirishda o'qituvchi va ota-onalarning roli alohida ta'kidlanib, kognitiv tamoyillar asosida tarbiyaviy muhitni shakllantirish bo'yicha tavsiyalar beriladi.*

Аннотация: *В данной статье рассматривается значение когнитивной психологии в воспитании молодого поколения. Когнитивные процессы — восприятие, память, внимание, мышление — анализируются как ключевые механизмы интеллектуального развития детей. На основе теорий Жана Пиаже и Льва Выготского раскрываются этапы когнитивного развития и их практическое применение в учебно-воспитательном процессе. Автор подчеркивает, что использование когнитивных методов способствует формированию самостоятельного мышления, творческого подхода, способности решать проблемы, развитию ответственности и учебной мотивации. В статье показана важность участия учителей и родителей в*

поддержке когнитивного развития детей и формировании соответствующей образовательной среды.

Abstract. *This article explores the significance of cognitive psychology in the upbringing of the younger generation. Cognitive processes such as perception, memory, attention, and thinking are analyzed as essential mechanisms of intellectual development. Drawing on the theories of Jean Piaget and Lev Vygotsky, the paper discusses cognitive developmental stages and their application in educational and parenting practices. The article emphasizes that cognitive-based approaches enhance children's independent thinking, creativity, problem-solving abilities, self-regulation, and learning motivation. Moreover, it highlights the crucial roles of teachers and parents in supporting cognitive growth and establishing an educational environment grounded in cognitive principles.*

Kalit soʻzlar: *kognitiv psixologiya, idrok, xotira, diqqat, tafakkur, tarbiya, yosh avlod, motivatsiya.*

Ключевые слова: *когнитивная психология, восприятие, память, внимание, мышление, воспитание, молодёжь, мотивация.*

Keywords: *cognitive psychology, perception, memory, attention, thinking, education, youth, motivation.*

Kirish

Kognitiv psixologiya insonning bilish faoliyatini — axborotni qabul qilish, saqlash, qayta ishlash va amalda qoʻllash jarayonlarini oʻrganadigan psixologiya yoʻnalishidir. Hozirgi taʼlim tizimida yosh avlodning intellektual salohiyatini rivojlantirishga katta eʼtibor qaratilayotgani kognitiv yondashuvning dolzarbligini yanada oshirmoqda. Raqamli texnologiyalar tez surʼatda rivojlanayotgan bir davrda bolalarning diqqatini jamlash, xotirani mustahkamlash, muammolarni tahlil qilish va fikrlash jarayonlarini boshqarish tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu sababli zamonaviy tarbiya jarayonida psixologik bilimlarga tayanish, xususan, kognitiv psixologiya tamoyillarini qoʻllash taʼlim samaradorligini oshirishning muhim omilidir.

Kognitiv psixologiyaning asosiy nazariy manbalari Piaget va Vygotskiy qarashlariga tayangan holda shakllangan. Piagetga ko'ra, bola aqliy rivojlanishi muayyan bosqichlarda kechadi va har bir bosqich o'ziga xos fikrlash darajasi bilan ajralib turadi. Vygotskiy esa ijtimoiy muhit, til va muloqot bolaning bilish jarayonlariga kuchli ta'sir ko'rsatishini ta'kidlaydi. Ushbu nazariyalar tarbiya jarayonida bola yoshiga mos metodlarni tanlashda, topshiriqlarni murakkablashtirishda va samarali o'qitish strategiyalarini ishlab chiqishda katta imkoniyat yaratadi.

Shuningdek, kognitiv tamoyillar asosida tashkil qilingan tarbiya bolalarning mustaqil fikrlashga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi, dars jarayonini faollashtiradi, bilimlarni mustahkam o'zlashtirishga yordam beradi. Ota-ona va o'qituvchining bola bilan muloqotdagi faol ishtiroki uning kognitiv jarayonlarini tezlashtiradi va mustahkamlaydi. Shu sababli kognitiv psixologiyani tarbiya jarayoniga integratsiya qilish yosh avlodni har tomonlama yetuk, intellektual barkamol qilib tarbiyalashda muhim qadamlardan biridir.

Asosiy qism

Kognitiv psixologiyaning tarbiyadagi ahamiyati, avvalo, bolaning bilish jarayonlarini to'g'ri tashkil etish va rivojlantirishdan iborat. Insonning dunyoni anglash jarayoni idrokdan boshlanadi. Idrok qanchalik to'g'ri shakllangan bo'lsa, bola atrofdagi voqea-hodisalarni shunchalik mukammal tahlil qila oladi. Kognitiv psixologiya tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, bolalarda idrok jarayoni vizual, eshitish va kinestetik kanallar orqali boyitilsa, ularning bilimlarni qabul qilish darajasi oshadi.

Xotira ham bilish faoliyatining asosiy komponentlaridan biridir. Yosh avlodning xotira jarayonlarini rivojlantirishda takrorlash, assotsiatsiya, guruhlash va mantiqiy bog'liqlikdan foydalanish juda samarali hisoblanadi. Kognitiv psixologiya ta'limda faol xotira (working memory) ahamiyatini ta'kidlaydi, chunki u bolaning o'quv jarayonida fikrlarni qayta ishlashi va bir vaqtning o'zida bir nechta ma'lumotni boshqarishiga imkon beradi.

Diqqat — bolaning o‘quv faoliyatini belgilovchi eng muhim jarayonlardan biri. Kognitiv yondashuvga ko‘ra, diqqatni boshqarish o‘rgatiladigan ko‘nikmadir. O‘quv mashg‘ulotlarida rangli materiallar, faol ishtirokni talab qiluvchi topshiriqlar, kichik vaqt oralig‘idagi vazifalar bolalarning diqqatini mustahkamlaydi va chalg‘ishni kamaytiradi.

Piaget nazariyasida kognitiv rivojlanish bosqichlari aniq tasniflangan bo‘lib, ushbu tasnif tarbiyachilarga bolaga mos metodlarni tanlash imkonini beradi. Masalan, preoperatsional bosqichdagi bolalar ko‘proq o‘yin orqali o‘rganadi; konkret operatsiyalar bosqichidagi bolalar esa mantiqiy va amaliy topshiriqlarni yaxshi qabul qiladi. Formal operatsiyalar bosqichida esa abstrakt fikrlash shakllanadi, bu bosqichdagi bolalar uchun tahliliy mashqlar, mustaqil izlanishlar, muammoli vazifalar samarali hisoblanadi.

Vygotskiy ta’limda “yaqin rivojlanish zonasi” (YRZ) tushunchasini ilgari surgan. Bu tushuncha bolaning mustaqil bajara olmaydigan, ammo yetuk kishi yoki tajribali tengdosh yordami bilan bajara oladigan vazifalarni anglatadi. Tarbiya jarayonida YRZ asosida yo‘nalish berish bolalarning kognitiv rivojlanishini tezlashtiradi va ularda o‘ziga bo‘lgan ishonchni oshiradi. “Skafoldingi” — ya’ni, bolaga asta-sekin yordam ko‘rsatib borish texnikasi — ta’limda keng qo‘llaniladigan samarali metoddir.

Shuningdek, kognitiv psixologiya bolalarda tanqidiy fikrlashni shakllantirishni ham nazarda tutadi. Tanqidiy fikrlash muammolarni tahlil qilish, dalillarni solishtirish, xulosalar chiqarish va eng maqbul yechimni tanlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Bugungi tez o‘zgarayotgan dunyoda bunday ko‘nikmalar yosh avlod uchun zarur kompetensiyalar sirasiga kiradi.

Ota-ona va o‘qituvchilarning kognitiv jarayonlarni qo‘llab-quvvatlashi bolaning intellektual salohiyatini ochishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. O‘qituvchining aniq ko‘rsatmalari, bolaga mos murakkablikdagi topshiriqlar, muloqot va rag‘batlantirish usullari orqali kognitiv rivojlanish samarali yo‘lga qo‘yiladi. Shuningdek, bolaga mustaqil fikrlash imkoniyatini berish, savol berishga undash, o‘rganish jarayonini qiziqarli qilish kabi metodlar ham muhimdir.

Takliflar

Ta'lim muassasalarida kognitiv psixologiya bo'yicha o'qituvchilarning malakasini oshirish kurslari yo'lga qo'yilishi tavsiya etiladi. Dars jarayonida yoshga mos interaktiv metodlar, mantiqiy vazifalar, tajriba va kuzatishga asoslangan mashg'ulotlar ko'paytirilishi lozim. Oilaviy tarbiyada bolalar bilan muloqotni kuchaytirish, savol-javob, fikrlashga undovchi suhbatlar tashkil qilish kognitiv rivojlanishni qo'llab-quvvatlaydi. Maktab psixologlari tomonidan o'quvchilarning bilish jarayonlarini muntazam monitoring qilish tizimi yo'lga qo'yilishi zarur.

Xulosa

Kognitiv psixologiya yosh avlodni tarbiyalashda muhim ilmiy asos vazifasini bajaradi. Ushbu yondashuv orqali bolaning idrok, diqqat, xotira, tafakkur kabi psixik jarayonlari chuqur o'rganiladi va ularning rivojlanishi uchun samarali metodlar ishlab chiqiladi. Piaget va Vygotskiy nazariyalari bolalarning fikrlash jarayonining bosqichma-bosqich shakllanishini asoslab berar ekan, ushbu bosqichlarni tarbiyaviy faoliyatda inobatga olish ta'lim sifatini sezilarli darajada oshiradi. Kognitiv yondashuv o'quvchilarda mustaqil fikrlash, mantiqiy tahlil, muammolarni hal qilish, qaror qabul qilish, ijodiy izlanish kabi ko'nikmalarni shakllantiradi. Bu esa zamonaviy hayot talablari bilan to'liq uyg'unidir, chunki kelajak avloddan mustaqil, ijodkor, mas'uliyatli va tahliliy fikrlay oladigan shaxs bo'lish talab etiladi.

Kognitiv psixologiya tamoyillaridan samarali foydalanish uchun, avvalo, o'qituvchi va ota-onalarning mazkur yo'nalish bo'yicha bilim va ko'nikmalari mustahkam bo'lishi zarur. Ta'lim jarayonida interaktiv, muammoli, tadqiqotga asoslangan metodlar qo'llanilishi, bolalarning qiziqishini oshirish, o'quv jarayonini faol va mazmunli qilishga xizmat qiladi. Shuningdek, bola fikrlashiga hurmat bilan yondashish, uning mustaqil javob topishga intilishini rag'batlantirish, xatolarni tabiiy rivojlanish qismi sifatida qabul qilish kabi pedagogik tamoyillar kognitiv rivojlanishning muhim asosini tashkil etadi.

Shu bilan birga, oilada ham kognitiv tarbiya davom ettirilishi lozim. Ota-onalarning bolaga beradigan savollari, u bilan fikrlashga undovchi muloqoti,

kitobxonlikka rag'batlantirish, kuzatish va tajriba mashg'ulotlarini o'tkazishi bolaning bilish faoliyatini kuchaytiradi. Xulosa qilib aytganda, kognitiv psixologiya yosh avlodni intellektual jihatdan barkamol, fikrlay oladigan, o'z qarashlari va qarorlariga ega bo'lgan shaxs sifatida shakllantirishda yetakchi o'rin tutadi. Ushbu yondashuvdan samarali foydalanish nafaqat ta'lim-tarbiya sifatini oshiradi, balki jamiyatning intellektual salohiyatini rivojlantirishga ham xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. **Piaget J.** *The Psychology of the Child*. New York: Basic Books, 1972. — 246 b.
2. **Vygotsky L. S.** *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press, 1978. — 159 b.
3. **Bruner J.** *The Process of Education*. Harvard University Press, 1960. — 97 b.
4. **G'oziev E.** *Umumiy psixologiya*. Toshkent: O'qituvchi, 2002. — 384 b.
5. **Raximov I.** *Kognitiv psixologiya asoslari*. Toshkent: Fan, 2019. — 220 b.
6. **Matyushkin A. M.** *Мышление и развитие детей*. Москва: Просвещение, 1991. — 208 с.